

Fhano Afurika Tshipembe, ja 9 Thangule ndi holodei ya lushaka. Ndi Duvha ja Lushaka ja Vhafumakadzi.

Heyi nganea ndi ya malugana na divhazwakale ya jenejo duvha na zwi itaho uri ji dzule ji ja ndeme na namusi.

Lerato na Khanyisa vha khou ya laiburari musi tshikolo tsho no bva. Vha khou ya u ita tshunwahaya.

“Ni khou ita mini namusi?” hu vhudzisa Khanyisa.

Lerato a fhindula, “Ndi khou toga zwo engedzeaho nga Duvha la Vhafumakadzi. Khamusi ndi divhazwakale i boraho.”

“Ni siriyasi mathina? A i bori!” hu amba Khanyisa.

A bvela phanḁa, “Mudededzi washu vho ri ḡea hoyu mushumo kha kotara yo fhiraho. Na ḡe ndo vha ndi tshi hambula uri i ḡo bora. Fhedzi irini ndi ni vhudze zwe nda zwi guda nga Ḍuvha Ḳa Vhafumakadzi!”

“Ndo thetshelesa!” hu fhindula Lerato.

“Ho vha hu nga vho-1950, musu hu tshi kha q̄i bva u thoma tshiṭalula,” hu thoma Khanyisa.

“Muvhuso wa tshiṭalula wo vha u tshi ṭoḡa uri vhathu vhatswu vhoṭhe vha fare ‘basa,’ kana ID. Muvhuso wa vhukoḷoni wo vha wo no thoma sisteme ya basa.

Vhathu vhatswu vho vha vha sa tshimbili vho vhofoholowa.”

“U bva nga 1912, vhafumakadzi vho vha vho no thoma u gwalabela u tshimbila vho fara dzibasa Afrika Tshipembe.

Nga 1913, tshigwada tsha vhafumakadzi, vho rangwa phanḁa nga Charlotte Maxeke, vho fhisana dzavho phanḁa ha ofisi dza masipala. Vha lwa na mapholisa!”

“U bva nga muvhuso wa vhukoloni u swika nga muvhuso wa tshiṭalula, zwithu zwo mbo ḡi ṅaṅa zwi tshi ya,” hu amba Khanyisa.

“Zwino ni nga kona u amba uri ho itea mini nga ḡa 9 Ṱhangule 1956?” hu amba Lerato musu vha tshi swika ḡaiburari.

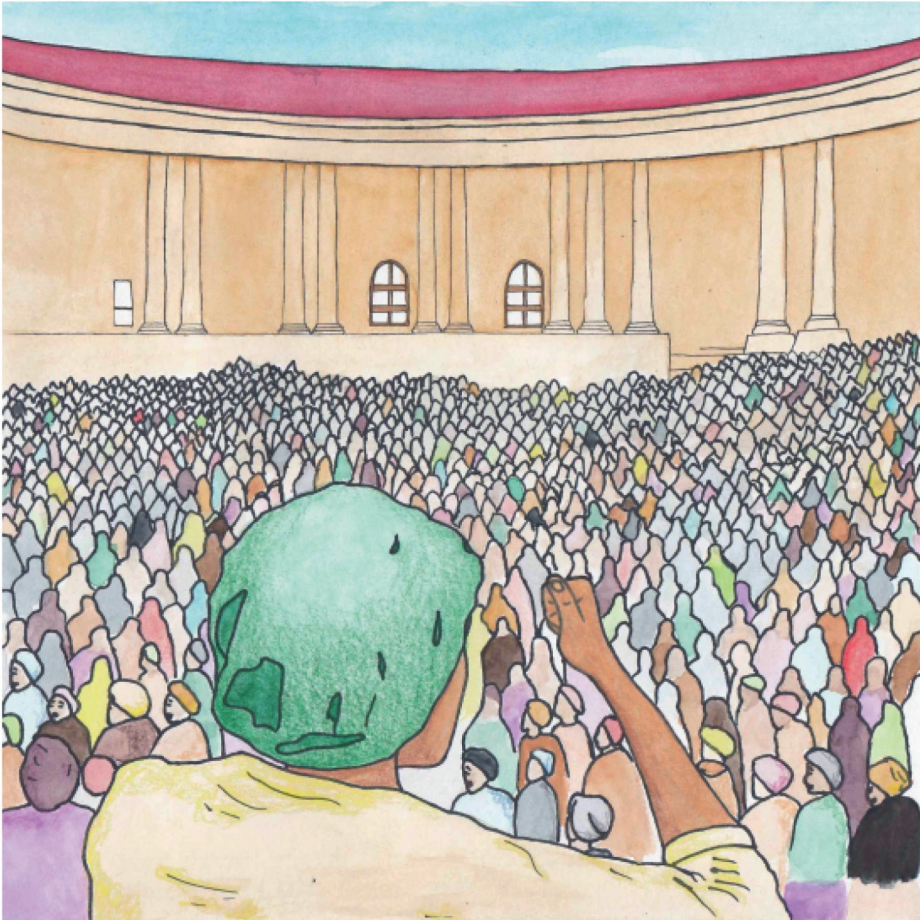
“Ni fanela u livhuwa ṅdivho yanga ya ḡivhazwakale!” hu amba Khanyisa.

Musi vhe laiburari, vha dzula tafulani li re khoneni. Khanyisa a bvela phanda a tshi tou hevhedza.

“Nga vho 1950, milayo ya tshitalula yo vha i tshi khou kondisela vhatu vhatwu vhutshilo.

Vhutshilo ho vha vhu tshi konda zihuluhulu kha vhafumakadzi vha vhatu vhatwu. Nahone vha gwalaba!” hu amba Khanyisa, a tshi khou ambela ntha.

“Nga 1956, vhafumakadzi vha Afrika Tshipembe vha dzudzanya matshi muhulwane u lwisanaho na milayo miswa ya dzibasa ye ya vha yo itelwa vhafumakadzi.

Matshi wo dzudzanyelwa u vha nga 1a 9 1hangule.

Vhafumakadzi vha vhatu vhatswu na vhatshena vha bvaho shangoni 1o1he vho matsha vha ya Pretoria Union Buildings u itela Mugwalabo wa Vhafumakadzi.”

“Ło vha ĩ ġuvha ĩavhuđi! Vhafumakadzi vha ŧođaho u vha 20000 vho đa u matsha.

Vhe vha ranga phanđa kha wonoyu mugwalabo ndi Lillian Ngoyi, Sophia Williams, Helen Joseph, Rahima Moosa, na Bertha Gxowa. Muńwe na muńwe o vha o dzudzanyea na u ġiimisela.

Vho isa mabambiri a zwigidi a zwililo muvhusoni. Mabambiri eneo o vha a tshi khou lwisana na milayo ya dzibasa.”

“Ho itea mini nga murahu?” hu vhudzisa Lerato. “Vho ima vha lindela minista muhulwane. Vho ima vho sokou ñoo lwa mimunithi ya 30, vho lindela.

Vhafumakadzi vha zwigidi zwa fumbili, zwo vha zwo vhifha! Ha ngo ða u țangana navho,” hu fhindula Khanyisa.

“Goswi!” hu fhindula Lerato.

“Nga murahu, vhafumakadzi vha thoma u imba,” hu amba Khanyisa.

“Musi vho ima vhoṭhe na u tikedzana, vhafumakadzi vho vhona maanḁa a maipfi avho, na maanḁa a u fhumula havho,” hu ṭalutshedza Khanyisa.

“Vha imba vha tshi ri, *‘Wathinta abafazi, Wathint’ imbokodo, Uzakufa!*”

“Na rwa mufumakadzi, zwi fana na musu no rwa tombo, ni ḁo pwaṭukanywa!”

“Matshi wa Vhafumakadzi ndi mugwalabo wa ndeme kha ñivhazwakale yashu.

Nga murahu ha demokirasi, ña 9 ðhangule ño vha holodei ya lushaka, ñuvha ñine ra ðthonifha na u pembelela mishumo ya vhafumakadzi kha lushaka.

Ri pembelela uri vhafumakadzi vha na pfanelo dzo engedzeaho zwino u fhira tshifhingani tsho fhiraho,” hu phetha Khanyisa.

Lerato a ri, “Iyoo, ni fanela u vha no wana A, kha hoyo mushumo!”

“Ee, ndo vha ndo tšutšuwedzwa nga vhafumakadzi vhanzhi vha mangadzaho na vha re na maanḁa kha ḁivhazwakale yashu.

Tshivhindi tshavho na zwe vha zwi swikelela zwi a tšutšuwedza!” hu fhindula Khanyisa. A engedza, “Lerato, nḁe na inwi ri nga vha vhenevho vhafumakadzi vha tshifhingani tshi ḁaho!”

—Dzimbudziso

1. Ndi ngani vhafumakadzi vho ita mugwalabo nga 1956?
2. Vho gwalaba nga ndila-de?
3. Ndi vhonnyi vharangaphanda vha matshi?
4. Wanani zwo engedzeaho nga ha vhenevha vhafumakadzi.
5. Ndi mishumo ifhio ya vhafumakadzi kha lushaka? Mishumo ya vhanna ndi ifhio? Talutshedzani uri ndi ngani ni tshi humbula nga u ralo.

—Bugu dza tsielano iyi

- Duvha la Vhupfumedzani
- Duvha la Mbofholowo
- Duvha la Vhufa
- Duvha la Pfanelo dza Vhathu
- Duvha la Vhafumakadzi
- Duvha la Vhashumi
- Duvha la Vhaswa

Heyi bugu ya nganea yo itwa na u nwalwa sa
tshipiḡa tsha phurodzhekthe ya
ZenexUlwaziLwethu ya bugu dza u vhala ya 2020.